

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)

Volkan PAYASLI

Bartın Üniversitesi

PAYASLI, Volkan, Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950). CTAD, Yıl 7, Sayı 13 (Bahar 2011), 123-140.

Bu çalışmanın temel sorunsalı, Endüstri Devrimi'ni kaçırmış, milli burjuvazisini yaratamamış Genç Cumhuriyet Türkiye'sinin, Cumhuriyet Halk Partisi vasıtasıyla izlemiş olduğu ılımlı otarşı ekonomik kalkınma modelinden, liberalizme geçiş sürecinde çektiği sancuları ortaya koymak olmuştur. Savaş yıllarında geniş halk kitlelerini olumsuz etkileyen ekonomik politikalar, toplumdaki huzursuzluğu artırmış ve bu durum iktidar partisinin yeni çözümlere yönelmesine neden olmuştur. Çalışma, özellikle İkinci Dünya Savaşı koşullarının Türk siyasal hayatına yansımalarını ve ekonomi politikalarında yaşanan medcezirleri aydınlatmayı hedeflemektedir. .

Anahtar Sözcükler: İthal İkamesi, Liberalizm, Devletçilik, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti

PAYASLI, Volkan, An Evaluation of the Policy of Statism in Transition to The Multi-party System (1939-1950). CTAD, Year 7, Issue 13 (Spring 2011), 123-140.

The basic case of this study is to point out the pains suffered during transition process into liberalism from the moderate statist model of economic development followed by the Republican People's Party in young Republican Turkey which could not have kept up with the Industrial Revolution and was incapable of building its national bourgeoisie. The war-time economic policies negatively affecting wide public masses increased the unrest in the society and this situation led the ruling party to new analytics. The study is important to understand how the conditions of the Second World War influenced the Turkish political life on one side and the tides of the wartime economic policies on the other side.

Keywords: Import substitution, Liberalism, State Control, Republican People's Party, Democrat Party

Giriş

Devletçilik, devletin piyasa mal ve hizmetlerini doğrudan üretmesi anlamına gelmektedir. Bazı düşünürlere göre ise “bir planlama hareketidir.” Bernard Lewis Türkiye’deki devletçiliği; askerler ve bürokratlar arasında, “Batıya karşı ve Kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanması”¹ olarak yorumlamaktadır. Atatürk’ün devletçilik anlayışını ise şu sözlerden daha iyi anlayabiliriz: “*Türkiye Cumhuriyeti’ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber, ıslah devletçilik prensibine uygun yürümelere, bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur. Bizim takibini muvafık gördüğümüz mutedil devletçilik prensibi; bütün üretim ve dağıtım vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini takip eden, sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm yahut komünizm gibi, hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir.*”² Atatürk’ün sözlerinden hareketle devletçilik, ideolojik kaygılardan çok, pragmatik unsurlar içermektedir. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla birlikte, Osmanlıdan genç Cumhuriyete olumsuz bağlamda ekonomik bir miras kalmıştı. Ayrıca savaş sonrası halkın elinde yatırım yapacak yeterli derecede sermaye yoktu. Osmanlı Devleti’nin çöküşünü iyi analiz eden Mustafa Kemal Paşa, siyasi bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlığa bağlı olduğunu çok iyi bilmekteydi. Bu sebeple, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için 17 Şubat 1923’te İzmir’de Türkiye İktisat Kongresi’ni toplamıştı. Toplantıda “Ulusal egemenlik, iktisadi egemenlikle pekiştirilmelidir” kararı çıkmış, yabancı sermayenin belirli koşullarda teşviki ve yerel üretime ağırlık verme kararları ortaya atılmıştı.³ 1923-1931 yılları, özel teşebbüsün hareket serbestisini sınırlayan, devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulduğu bir dönemdir. Bu yıllar “liberal dönem” olarak da adlandırılır.⁴ Ancak devlet desteği ile özel teşebbüsçülüğün yapıldığı bu dönemde, pek çok uygulama başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵

Ekonomik buhran, 28 Ekim 1929’da ABD’ de New York borsalarında başlamış ve 1930 yılında, Rusya dışında tüm ülkeleri etkilemişti. Arzın fazla oluşu, talepte yaşanan düşüş, dünya ekonomisini alt üst etmişti.⁶ İsmet İnönü,

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK, Ankara, 2004, s. 284-287.; AYTEKİN ALTINPARMAK, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi”, Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, S. 13, s. 38.

² Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazmaları*, TTK, Ankara, 1969, s. 448.

³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi(1908-2007)*, İmge Yayınları, Ankara, 2008, s. 45-46.

⁴ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 17.; Celal Bayar’ın bu konudaki görüşleri için bkz: Abdi İpekçi(2004), *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, İstanbul, s. 115.

⁵ Devletçiliğe geçiş nedenleri için bkz: Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri: Söyler, Demeç ve Yazılar*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1963, s. 6-10.

⁶ Erdiñç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)*, Ankara, 2007, s. 54.

Devletçiliğin uygulamaya geçeceği sinyali, 30 Ağustos 1930'da Kayseri-Sivas demiryolunu işletmeye açarken yaptığı konuşmada belirtmiş, başlattıkları yeni iktisadi düzenin adını “Mutedil Devletçilik” diye açıklamıştır. ⁷ İzlenen politikanın, Fethi Bey'in (Okyar) “liberal” politikasından farklı olacağını vurgulamıştır.⁸

1930 ve 1931 yılları korumacı - devletçi iktisat politikalarının hâkim olduğu yıllardır. Bu dönemde izlenen politika gereği, Merkez Bankası 1930'da kurulmuş, Türk parasının değerini koruma kanunu çıkartılmıştır.⁹ Ayrıca 1931 Mayıs'ında toplanan CHP'nin 3. kurultayında Devletçilik ilkesi parti programına alınmıştır.¹⁰ 1930-1932 yılları “özel sermayeye dayanan, himayeci ithal ikamesi” dönemi olarak nitelendirilebilir.¹¹ Devletçiliği diğerlerinden farklı tanımlayan önemli bir çevre de Kadroculardır. 1932-1935 yıllarında Kadro Dergisinde oluşan bu çevre¹², Türkiye'nin kapitalist olmayan bir yoldan sanayileşmesi fikrini savunmuştur.¹³ Devletçi iktisat politikasının uygulanması, planlı ekonomiye geçişle olmuştur. Bunun en çarpıcı örneği, 1932'de hazırlanmaya başlanan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'dır. Bu plan, 1934-1938 yıllarında uygulanmıştır.¹⁴ Uygulamayı finanse edecek olan kurum Sümerbank, 1934'te kurulmuştur.¹⁵ Sümerbank ve Etibank'a bağlı olarak devlet işletmeleri Türkiye'nin dört bir yanında açılmaya başlamıştır.¹⁶ Böylelikle korumacı dış ekonomik ilişkiler, denk bütçe anlayışı, yerel üretime ağırlık veren ekonomi programı, Türkiye'yi dış etkilerden korumuştur. Bunun üzerine dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, 1936

⁷ Tokgöz, *age.*, s. 68.; Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, 1. Cilt: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1988, s. 101.

⁸ Emre Kongar, “Devletçilik ve Günümüzdeki Sorunlar”, *Atatürk Dönemi Ekonomi ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, İstanbul, Ocak 1977, s. 171.

⁹ Nadir Eroğlu, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, MÜ, *İİBF Dergisi*, 2007, C.XXIII, S.2., s. 68.

¹⁰ *CHP Programı(1931)*, İstanbul, s. 11-12.

¹¹ Korkut Boratav, “ 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, İstanbul, Ocak 1977, s. 45.

¹² Şevket Süreyya(Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) Bkz: Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, s. 33-45.; Ayrıca bkz: Temuçin Faik Ertan, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix, Ankara, 2010, 39-44.

¹³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s. 179.

¹⁴ Planın amaçları için bkz: Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005, s 68

¹⁵ Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1949, s. 90-95.

¹⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin Uygulamaya Geçerken, *Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge yay. İstanbul, 2009.

yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlasa da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine, plan uygulanamamıştır.¹⁷

Dünya Savaşı Yıllarında İzlenen İktisadi Politika

Savaş Yılları ve Devletçilik(1939-1945)

Dünya Savaşı, 1939 yılında başlamakla beraber, Türkiye savaş koşullarından, olumsuz yönde etkilenmiştir. 1940-1945 yıllarında Türkiye, savaş ekonomisi koşullarıyla yaşamaya çalışmıştır. Savaşın patlak vermesiyle birlikte, erkeklerin silâh altına alınmasıyla, kapitalist ekonomi canlanır. Ayrıca bütçenin büyük bir kısmı, savunma sanayisine harcanır. Dünyadaki gelişmelere bakıldığında Japonya, Mançurya'yı daha sonra da Çin'i işgal etmiş, İtalya Habeşistan'ı almış, Nazi Almanya'sı Çekoslovakya'yı ve Polonya'yı işgal etmiştir. Japonya, Almanya, İtalya “mihver devletler” cephesini kurmuştur. İkinci cephede ise İngiltere, Fransa, Rusya ve daha sonra birliğe katılacak olan ABD yer almaktadır.¹⁸ Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye savaşın dışında kalmayı başarabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarına doğru giden süreçte, Atatürk'ün ölümü üzerine Başbakanlık makamında, Celal Bayar bulunmaktadır. İsmet İnönü, 11 Kasım 1938'de yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü, hükümeti kurma görevini Celal Bayar'a vermiş, diğer yandan da Atatürk dönemi bazı politikacıları da tasfiyeye başlamıştır. Bu durum İsmet İnönü ve Celal Bayar arasında sürtüşmeye neden olmuştur. Bu sürtüşme nedeniyle (bir başka deyişle İnönü'nün hükümette yer almasını istemeyen Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın kabineden alınmalarını istemesi olayı) Celal Bayar istifa etmiş, 25 Ocak 1939'da hükümeti kurmakla Refik Saydam görevlendirilmiştir.¹⁹ Bu dönemde yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması, daha önce de belirtildiği gibi üretimde büyük düşüşlere yol açmıştır ve daralan vergi gelirleri, klasik mali ilkelerle, kamu giderlerinin finansmanını imkânsız kılmıştır. Böylelikle enflasyonist gelişme, beraberinde karaborsacılığı doğurmuştur.²⁰ Üreticiler ve toptancılar, stokçuluk ve karaborsayla büyük kazançlar sağlamışlardır. Bu bağlamda Merkez Bankası, kamu kuruluşlarına kredi tahsis etmek zorunda

¹⁷ Tokgöz, *age.*, s. 83.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2004, s. 361-388; Tokgöz, *age.*, s. 113.

¹⁹ Tokgöz, *age.*, s. 115.

²⁰ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)*, Ankara, 1986, s. 221.; Esmâ Torun, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişmelere Yol Açan İç ve Dış Etkenler(1945-1960)*, AÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 180.; M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer(Bahar 2009), “İki Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/9, s. 320-321.

kalmıştır. Böylelikle Atatürk dönemindeki “denk bütçe ve sağlam para” anlayışı işlemez olmuştur.²¹

Milli Korunma Kanunu

Savaş yıllarında Türkiye’yi yöneten, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleridir. Bu dönemde üretim azalmış, ithalat koşulları daralmış, enflasyon yükselmiştir. Bakanlar kurulu umumi ve kısmi seferberlik olursa ve devlet harbe girerse, ekonomiyi düzenleyici önlemler alacaktır.²² Saydam Hükümeti, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koymayı planlayan Milli Korunma Kanunu’nu, 18 Ocak 1940’ta yasallaştırmıştır. Yasaya göre; çalışma süresi artırılabilecek, ücret sınırlamasına gidilecek, haftada bir gün tatil yapılacak, hükümet sanayi kurumlarında neyi ne miktarda üreteceğini tespit edecek, yeterli üretim yapmayan özel kuruluşlara devlet el koyabilecek, iç ve dış ticaret denetlenecektir.²³ Saydam Hükümeti, demiryolları yapımının programa göre devam ettirilmesi ve denk bütçe anlayışını sürdürmek istemektedir. 1940’ta köydeki sosyo-ekonomik yapıyı değiştirmek için de Köy Enstitüleri kurulmuştur.²⁴

1942’de Refik Saydam’ın ölmesi üzerine, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti kurulur. Hükümet, ilk olarak “Yüzde 25 kararı” diye bilinen bir uygulamayı yürürlüğe koyar. Hükümet sert tedbirleri yumuşatmaya ve sistemli bir şekilde kaldırmaya karar verir.²⁵ Bu kararın esasları şunlardır:²⁶

- Üretim miktarı 50 tona kadar olan müstahsillerden, bu cins hububatın her birinden %25’ini
- Üretim miktarı 100 tona kadar olan müstahsillerden, bu cins hububatın her birinden % 35’ini
- Üretim miktarı 100 tonu geçenlerden, 50 tona kadar olandan % 25’inin, 50-100 ton arasından %35’inin, 100 tondan fazlasının % 50’sinin bedeli peşin ödenerek devletçe satın alınacaktır.

---

²¹ Tokgöz, *age.*, s. 116.

²² Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul, 2007, s. 2 4.; Timur, *age.*, s. 191.

²³ Kanun için bkz: *T.C Resmi Gazete*,(Ocak 1940) no: 4417, , s. 167. ; *TBMM Zabıt Ceridesi*(1940). C8, D VI, S.141; Boratav, *Türkiye’de...*, *age.*, s. 84.

²⁴ Tefvîk Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İstanbul, 1999, s. 373-375.; Tokgöz, *age.*, s. 118.

²⁵ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1942.

²⁶Alınan kararlar ve tartışmalar için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, C8,D6, 1940, s. 138-145.; *TC Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940. ; Boratav, 100 Soruda...,*age.*, s. 298-299.; Ayrıca bkz: Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisadi Politikaları ve Büyüme*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 193.

Maddelerde öngörülen amaç; ordu ve büyük kentlerin ihtiyacını karşılamaktır. Ancak, umulan olmadı ve ürünlerde hızla büyük bir fiyat artışı yaşandı. Ticaret burjuvazisi, savaş ortamında gelirlerine gelir katarak aşırı zenginleşti ve böylelikle Varlık Vergisi doğdu.

Varlık Vergisi

Yukarıda da belirtildiği gibi savaş yıllarında zenginleşen burjuvazi kesim, siyasal iktidarın hedefi olmuştur. Hükümet fiyat artışlarını önleyemeyince, orduya iâşesini sağlamak üzere, nakit para ihtiyacını temin etmek için yeni gelirlere muhtaç oldu. Bu durum basında da dile getirildi. Zekeriya Sertel, “*Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerde Aramalıdır?*” adlı makalesinde savaş zenginlerine işaret etmiştir.²⁷ Meclis, savaş koşullarından doğan bütçe açığını kapatmak için 11 Kasım 1942’de Varlık Vergisi Kanunu’nu onayladı. Türkiye’yi Varlık Vergisi’ne götüren nedenleri şöyle sıralayabiliriz:²⁸

- Savaş nedeniyle fiyatların yükselmesi, memur adedi ve maaşların artırılması, yeni devlete para gereği
- Bütçe açığını kapatmak için başvurulmuş emisyonun yarattığı enflasyon, bu paranın piyasadan çekilmesi gereği
- Karaborsaların artması, 1939’da stoku olanların zenginleşip savaş içinde yüzlerce milyonerin doğması ve bunların ihtikârlarına ağır vergilerle ve zorunlu istikrazlarla karşı konulması gerekmektedir. Bunlar özellikle azınlıklardır.

Vergi, zengin çiftçileri kapsasa da asıl itibarıyla, ticaret ve sanayi burjuvazisine konmuştur. Verginin ödeme süresi bir ay ile sınırlandırılmış, bu süre içinde vergi borcunu ödemeyenlerin malları haczedilerek, icra yolu ile satışı ve bütün bunlara rağmen vergi borcunu ödemeyenlerin, borçlarını “beden çalıştırarak ödetmek” amacıyla Aşkale çalışma kamplarına gönderilmesi gibi alt süreçler yer almaktadır.²⁹ Vergiye itiraz hakkı ve temyiz yolu tanınmamıştır. Kimlerin ne kadar vergi ödeyeceğine, “Tahrir Komisyonu” karar verecektir. Taner Timur, Varlık Vergisi için şöyle demiştir: “*Gerçekte Varlık Vergisi tek yönlü olarak, azınlıklara karşı kullanılmıştır. Verginin büyük yükü azınlıkların sırtına*

²⁷ Zekeriya Sertel, “Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerde Elde Etmelidir?”, *Tan*, 15 Nisan 1942.; Ayrıca bkz: *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1942

²⁸ Kanunun kabulü ve yaşanan tartışmalar için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*(1942), C 28, D VI, S. 20-40. ; *T.C Resmi Gazete*(Kasım 1940), no: 4305, s. 3965, Murat Güvenir (2004). *Varlık Vergisi Yıllarında Türkiye Basınında İrkçi ve Milliyetçi Söylemler*, AÜ, SBE, Gazetecilik Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 118.

²⁹ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 135.; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1943.; Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul, 2000,3.b., s. 38.

bindirilmişti. Bu yüzden vergi genelliği ilkesine aykırı düştüğü için büyük bir mukavemetle karşılaşmış ve sonuç olarak beklenenin epey altında tahsilât yapılmıştır.³⁰ Irkçı bir yapıya dayandığı iddia edilen Varlık Vergisi, Musevi, Rum ve Ermeni kökenli vatandaşları hedef almıştır. Nitekim Şükrü Saraçoğlu'nun milletvekillerine "Piyasaya egemen olan yabancılar ortadan kaldırılarak, Türk piyasası Türklerin eline verilecektir." dediği iddia edilmektedir.³¹ Nitekim Varlık Vergisi'nin uygulandığı dönemde İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte 1951 yılında yayımladığı "Varlık Vergisi Faciası" adlı eserinde, Gayri Müslimler için başlangıçta belirtilen vergi miktarının, daha sonra 5-10 kat artırıldığını belirtmektedir.³² Sermayenin azınlıklarda birikmesi, iktidardan yana olan basın mensuplarının da tepkisine yol açmış, Zekeriya Sertel, Yunus Nadi, Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cavit, Varlık Vergisini yazılarıyla desteklemişlerdir.³³ Oysaki bu kanun, savaş yıllarının zorluklarından ortaya çıkmıştır. Vergilendirme yoluyla savaş zenginlerinden elde edilen para ile askeri masraflar karşılanacak aynı zaman da dar kesimli ailelere yardım edilecektir. Ancak vergi uygulamasındaki yanlışlıklar, yanlış anlaşılmalara ve tepkilere neden olur.³⁴ Böylelikle vergi, içten ve dıştan gelen yoğun baskılar nedeniyle 1943'te uygulamadan kaldırılır.³⁵

Toprak Mahsulleri Vergisi

1944'te kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi, tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasından yararlanan, zengin çiftçi ve köylüyü hedef almaktadır.³⁶ Vergi doğrudan doğruya devlet tarafından toplanacak, bazı ürünler için mükelleflerin beyanları mahalli takdir komisyonlarınca denetlendikten sonra vergi matrahı olarak kabul edilecektir. Ancak hububat için vergi matrahı, hasat yerinde bir maliye memuru ve bir de mahalleden seçilmiş memur tarafından ürün ölçülmek suretiyle yapılacaktır. Ürün hasat edildikten sonra köylü ölçme memurlarını çağırarak, çağrıdan sonra iki gün içinde ölçüm gerçekleşecektir. Ölçme işlemi olmadan köylü ürününü ambara kaldıramayacaktır³⁷. Şevket Süreyya Aydemir,

³⁰ Timur, *age.*, s. 204.

³¹ Güvenir, *agl.*, s. 123.

³² Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951, s. 78.

³³ Zekeriya Sertel, "Varlık Vergisinin ilk Neticeleri", *Tan*, 18 Aralık, 1942.

³⁴ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Amlar*, İstanbul 1977.; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s. 219. ; Cemil Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C II, İstanbul, 1996, s. 515-519.

³⁵ Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 57.

³⁶ Kanunun çıkış nedeni için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi* (1943), C3, D 7.

³⁷ Kanunun tam metni için bkz: *TC Resmi Gazete*(1943), Kanun no:4429,s 5241.

bu zulüm politikasını şöyle anlatır:³⁸ “ Her şey, şebirtiler ve şebirler açısından ele alınıyordu. Hâlbuki başta buğday ve hayvan mahsulleri olmak üzere, bütün zirai ürünlerde öyle bir fiyat yetersizliği vardır ki; köylüyü kasıp kavuruyordu. Ama hayat ile mücadele deyince idarenin başında olanlar, her şeyden önce gene buğday, et ve zirai ürünleri şebirlere daba ucuzca mal etmekten başka bir yol aramıyorlardı.”

Köylüye aşırı yük olan Aşar Vergisini andıran vergi, savaş yıllarında 167 milyon lira gelir sağlamıştır. Varlık Vergisinin boyutlarına ulaşmamış olmakla birlikte, Toprak Mahsulleri Vergisi 1 Ocak 1946’da yürürlükten kaldırılmıştır.³⁹ Alınan vergiler, savaş koşulları gereği amacına ulaşamamış, geniş halk kitlesinin tepkisine neden olmuştur.

Devletçiliğin Gerileme Nedenleri (1945-1950)

Savaş Sonrası Siyaset ve Ekonomide Liberalleşme

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’de ve dünyada, siyasi ve ekonomik alanda büyük değişiklikler yaşanır. Bu değişiklikler, savaşın bitişinden itibaren Türkiye’nin ekonomik politikasına yansır. Para arzı genişlemiş, üretim düşmüştür. Ekonomide ve siyasette, liberalleşme eğilimi artmıştır.⁴⁰ 1945 sonrası yıllar, Boratav’ın da ifade ettiği gibi, 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının terk edildiği, aynı zamanda dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleştirilmeye çalışıldığı yıllardır.⁴¹ Savaş sonrası, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri, iktisadi bakımdan aşırı güçlenmiştir. Bu bağlamda savaş sonrası Türkiye’nin iktisat politikasını incelerken, iç ve dış etkenlere değinmekte yarar vardır. Savaş yıllarında hükümet; büyük ölçüde ekonomiye müdahale etmiş, iç ve dış ticareti kısıtlamış, İstanbul’u ve Gayrimüslim kanadı Varlık Vergisiyle, büyük çiftçi kanadını Toprak Mahsulleri Vergisiyle, derinden tedirgin etmişti. Özellikle çıkartılmak istenen çiftçiyi topraklandırma kanunu, meclis içinden ve dışından büyük tepkilere yol açmıştır. Özellikle bu muhalefetin başında, büyük toprak sahibi Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak yer almaktadır. Büyük toprak sahipleri tasarıyı “oldukça zararsız” bir biçime koymayı başarmışlardır. “*Toprak dağıtım yasasını onaylamayanlar, benim milletvekilim değildir.*” ifadesini söyleyen İsmet

³⁸ Ş. S. Aydemir *İkinci Adam*, C.I., Remzi Kitapevi, İstanbul, 1964, s. 262.; Ayrıca bkz: İbrahim İnci(Ocak 2009), “ 1923-1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergi”, *SÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 118-120.

³⁹ Kanun için bkz: *TC Resmî Gazete* (Ocak1946), Kanun no: 4840; Boratav, *Türkiye’de...*, age.,s. 84.

⁴⁰ Nevin Coşar, *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası*, (1926-1950), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 132.

⁴¹ Boratav, *Türkiye İktisat...* age., s. 94.

İnönü'nün ısrarıyla, Haziran 1945'te tasarıya 17. madde⁴² eklenerek, Meclis'te kabul edildi. Bütün bunlara rağmen, İsmet İnönü'yü ve uyguladığı ekonomik politikayı eleştiren grup, (Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan) “dörtlü takrir”⁴³ verdikten sonra, Menderes ve Köprülü CHP'den ihraç edilmiş, Bayar ve Koraltan istifa etmiştir.⁴⁴ İnönü, Atatürk döneminde olduğu gibi denetleyici bir muhalefet istemiştir. İnönü'nün çok partili hayata geçme istemini, şu sözünden çıkartmak mümkündür: ⁴⁵ *‘Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancım dan odanın duvarlarına bakamazdım’*. Görüldüğü üzere iç etkenlerin yanı sıra çok partili hayata geçişte, dış etkenlerin de rolü büyük olmuştur.⁴⁶

7 Ocak 1946'da Türk siyasal hayatında yeni bir sayfa açılmış ve DP kurulmuştur. Partinin çekirdek kadrosu, Türkiye'yi uçuruma sürükleyen, yoksullaştıran unsurun devletçilik uygulamasının olduğunu belirterek, Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirileceğinin, CHP'den farklı bir ekonomi politikası uygulayacaklarının da sinyallerini vermiştir. DP'nin, CHP hükümetinin devletçi ekonomi politikasını sert bir şekilde eleştirmeye başlaması, savaş yıllarında güçlenen özel sermaye ve büyük toprak sahiplerinin de desteğini bulmuştur.⁴⁷

CHP, savaş sonrası yeni yapılanmaları göze alarak, halkın ve günün ihtiyaçlarına göre devletçilik politikasında değişikliğe gitmek istemektedir. Nitekim 1946 seçimlerinden sonra Saraçoğlu Hükümeti istifa etmiş, yerine Recep Peker hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin programında özel teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı işletmelerin yapılmasına izin verilmeyeceği, onlarla işbirliği sağlanacağı ve ekonomik işlerde özel sermayeden

---

⁴² 17. madde şu hükmü gerektiriyordu: “Topraksız veya az topraklı ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte olan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarların kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi, 50 dönümden aşağı olmaz... Geçici mevsim işçileri hakkında bu madde hükmü uygulanmaz.” Bkz: Pamuk, *age.*, s. 201-202.

⁴³ Takririn nasıl hazırlandığına dair Celal Bayar'ın görüşlerine bkz: Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, 1986, s. 33.

⁴⁴ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Phoenix, 2004, Ankara, s. 47-60; Murat Koraltürk, *Türkiye Ekonomisi (1920-1960)*, C.17, Türklük Ansiklopedisi, Yeni Türk Yayınları, Ankara, 2002, s. 592.

⁴⁵ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul, 1970, s. 18-19.; İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçmek istemini belirten diğer konuşması için bkz: Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, İstanbul, 1990, s. 59.

⁴⁶ Dış etkenler için bkz: Necdet Ekinci, *Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul, 1997, s. 276.

⁴⁷ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2002, s. 97.

yararlanılacağı belirtilmiştir. Bu program devletçilikteki değişimin ilk sinyalidir.⁴⁸ Ayrıca İnönü, mecliste bölünmelere neden olan toprak anayasasını yasallaştırmamak için 1948 yılında Tarım Bakanlığına, büyük toprak sahibi Cavit Oral'ı getirmiştir.⁴⁹

Türkiye'nin Batı'ya Açılımı ve Ekonomide Liberalleşme

II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD, dünyanın egemen gücü haline gelmiş, dolar altına eş düzeyde bir uluslar arası rezerv para olarak kabul edilmiştir.⁵⁰ Savaş sonrası yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin batı bloğuna kaymasına yol açmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'den Kars, Ardahan, Artvin ve Boğazları istediği yolundaki söylenti, Türkiye'nin ABD'ye yaklaşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Batıda gerçekleştirilen anlaşmalarda ve kurulan tüm siyasal, ekonomik ve savunma örgütlerinde yer alma gayreti göstermiştir. Birleşmiş Milletlerin kuruluş anlaşmasına katılmak amacıyla 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiş ve 26 Haziran 1945'te San Fransisco'da BM'ye üye olmuştur. Türkiye, savaş sonrası dönemin uluslararası ekonomik düzenini kurmak amacıyla toplanan Bretton Woods Konferansı'na, 1944'te katılmış ve bu konferansta kurulmaları kararlaştırılan yeni ekonomik düzenin ilk temel kuruluşu olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'na 11 Mart 1947'de üye olmuştur.⁵¹ Savaş yıllarında gevşek para arzını uygulayan Türkiye, Woods Konferansı politikalarına uygun olarak, ekonomide serbestleştirme yönünde politikalar uygular. Peker Hükümetinin, 7 Eylül 1946 tarihinde aldığı bir kararla Türk lirası devalüe edilir. Aşırı değerlenmiş olan Türk Lirasının, iç değeri ile dış değeri arasında denge kurulmak istenir. Ancak ihracatta beklenen artış yaşanmaz. 1945'te olduğu gibi, 1946'da da dış ticaret açığı ortaya çıkar. İç ve dış sermayenin tepkisini almamak için hükümet, ABD'den dış finansmanını temin edecektir.⁵² Devletçiliğin uygulamasında etkili olan Etibank, madenlerin işletilmesinde önemli bir role sahip olmuştur ⁵³ . Ancak devletçilik ve uygulamalarının gözden geçirilmesi konusu basına da yansımıştı. Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesi'nde devletçiliğin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴

⁴⁸ Ahmad, *age.*, s. 39; Torun, *agt.*, s. 180.

⁴⁹ Ahmad, *age.*, s. 49; Tokgöz, *age.*, s. 128.

⁵⁰ Koraltürk, *age.*, s. 592.

⁵¹ Şahin, *age.*, s. 58.

⁵² Çoşar, *age* s. 134.

⁵³ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1946.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1946.

Türkiye'ye gönderilen Amerikalı uzman Thornburg; Türkiye'deki ekonomik incelemeler sonunda, kişisel güç ve özel teşebbüs faktörünün göz önüne alınmadığını, Amerikan yardımı için devletçiliğin terk edilmesini ve serbest girişimin teşvik edilmesini öngörmüştür.⁵⁵ Raporun içeriğine bakıldığında, Türkiye'yi idare edenler hakkında küçümseyici ifadeler yer almaktadır. Bu bağlamda, idarecilerin keyfiyetinden yer altı kaynaklarının kullanılmadığı, vergi sisteminde düzensizlik olduğu belirtilmiştir. Halktan kopuk sanayileşmeye son verilmesi, tarıma dayalı hafif sanayi alanlarında yatırımlar yapılması istenmektedir. Böylelikle planlamadan vazgeçilir, iktisadi politikalar daha hesapsızca ve gelişigüzel yürütülmeye başlanır. Thornburg'un bu görüşleri, Türk burjuvazisi tarafından desteklenmiştir. Hilts Heyeti Raporu ile Türkiye'ye karayolu öncelikli bir ulaşım politikası önerilir. Rapora bakıldığı zaman temel amacın; Türkiye'deki demiryolu politikasını sonlandırarak, ABD otomotiv sanayisinin Türkiye'ye girmesini sağlamak ve Türkiye'de üretilen hammaddenin ihracatını kolaylaştırmak olduğu görülmektedir.⁵⁶ Böylelikle uzun zamandır izlenen demiryolu politikasından vazgeçilmiştir. Barker Misonu Raporu'nun özünde ise Türkiye'nin tarım ülkesi olması öngörülmüştür. Raporun, Thornburg Raporuyla aynı özelliği taşıması dikkat çekicidir.⁵⁷ Buradaki temel amaç; Almanya ve Sovyet etkisinden uzak, ABD güdümlü bir Türkiye yaratmaktır.

1947'de Recep Peker Hükümeti yerini, liberal eğimli olan Hasan Saka Hükümetine bırakmıştır. Saka Hükümeti, ABD'nin desteğini alarak ekonomide yeni politikalar izlemeye başlamıştır. Aynı yıl Amerikan kamuoyunda yayılan "kızıl tehlike" korkusu, halkın ve yöneticilerin, Sovyetlere karşı düşüncelerin büyük ölçüde değişmesine yol açar. Artık savaş yıllarında kurulan işbirliği yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Bu değişimin en büyük göstergesi 12 Mart 1947'de Başbakan Truman'ın kongrede yaptığı konuşmada, ilk kez dünyanın iki ideolojik kutba bölünmesinden bahsetmesiyle olmuştur. Bu tarihi konuşmasında Truman, komünist tehlikeyle karşı karşıya bulunan Türkiye ve Yunanistan'a, ABD'nin 400 milyon dolarlık askeri yardım yapacağını açıklar. Artık dünya liberalist ABD ve sosyalist Sovyetler olmak üzere iki kutupludur.⁵⁸ Yine aynı doğrultuda, ABD Dış İşleri Bakanı Marshall, 12 Mart 1947'de ülkesinin karşılıksız olarak Batı Avrupa ülkelerine yardım edebileceğini açıklamıştır. 1947 başından itibaren, ticaretin dünya çapında serbestleşmesi fikri çerçevesinde, Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesi, büyük bir destek görmüştür. ABD, hem

⁵⁵ Ahmad, *age.*, s. 160.

⁵⁶ Thornburg, Hilts, Barker Raporlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz: Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin İdari Reform Politikası*, A.Ü, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005, s.215.

⁵⁷ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul, 1977; Koraltürk, *age.*, s. 593.

⁵⁸ Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkış ve Uygulanışıyla Marshall Planı", AÜ, *SBF Dergisi*, C.51, S.1-4, 1996, s. 275.

komünizmin Avrupa’da yayılmasını önlemeyi istemekte, hem de her türlü ticari sınırlamadan arınmış bir Avrupa’nın, Amerika’nın ekonomik çıkarlarına hizmet edeceğini düşünmektedir.⁵⁹ Bu bağlamda savaşta büyük zarar görmüş ülkelerin yeniden imarı, ABD yardımlarını düzenlemek ve üye ülkeler arasında işbirliği sağlamak için 16 Nisan 1948’de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilata 16 Batı ülkesiyle birlikte, Türkiye de dâhil olmuştur.⁶⁰ Bu gelişme Türkiye’nin dış ticaretinde, ABD payının hızla artmasına yol açmıştır. Ayrıca Türkiye, Boratav’ın da ifade ettiği gibi ABD emperyalizmin kıskacına girmiştir. Özellikle 1946’da hazırlanan “ Beş Yıllık Plan” ın ABD tarafından reddi bunun bir göstergesidir.⁶¹

Savaş sonrası genel yapıya uygun olarak, İktisat Vekili Kemal Süleyman Vaner başkanlığında tarım ve ulaştırmayı geliştirmek için bir plan hazırlanmıştır. Ancak yeterli sermayenin olmayışı planın kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuştur. Buna rağmen ülke genelinde birçok demiryolu, liman, fabrika işletmeye açılmıştır. Ayrıca ABD, “ Vaner Planı” olarak bilinen 1947 Türkiye Kalkınma Planında, tarımı öne çıkararak kalkınma stratejisini Türkiye’ye empoze etmiştir.⁶² Görüldüğü üzere savaş sonrası koşullar aynı zamanda sermayenin yetersiz oluşu, Türkiye’nin ABD’ye yaklaşmasına neden olmuştur.

Devletçiliğin Dönüşümü

Maliye Vekili Halid Nazmi Keşmir Türkiye’de, 1947 yılı bütçe görüşmeleri sırasında dış kaynaklara ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda iç kaynakların, kalkınma için yetersiz olduğu fikri siyasi arenada egemen olmaya başlamıştır.⁶³ İç kaynaklar ihmal edilmektedir ve ekonomide dış kaynaklara dayalı bir büyüme modeli egemen olmuştur. Nitekim Türkiye, Marshall yardımı çerçevesinde, 1947 ve 1948’de 100 milyon askerî yardım almıştır. Hasan Saka hükümeti Marshall planından yararlanarak, ülkede karayolları yapmış ve tarımda makineleşmeyi içeren bir çalışma başlatmıştır. ABD’nin tam desteğini alan hükümet, kamuya ait bazı tekstil fabrikalarını özel sektöre satabileceğinin sinyallerini vermiştir. Bütün bu çalışmalara rağmen yönetici kesim ve halk zümreleri, devletçilik uygulamasından rahatsız olmaktadır. İç ve dış gelişmeler karşısında CHP hükümeti, devletçilik politikasını yeniden ele almıştır. 1947’de CHP’nin 7. kurultayında kabul edilen devletçilik anlayışında, devletin kalkınma amacına ulaşmak için, doğrudan doğruya işletmeler kuracağı alanlar belirlenmiştir. Bunlar PTT, maden işletmeleri ve santraller, ağır sanayinin

⁵⁹ Tokgöz, *age.*, s. 131.

⁶⁰ Aynı yer.

⁶¹ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara, İmge Yayınevi, 2007, s. 350-351.

⁶² Koraltürk, *age.*, s. 592.

⁶³ Çoşar, *age.*, s. 136.

kurulması, savunma sanayi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerdir. Bunun dışında kalan her türlü ekonomik faaliyet, özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilecektir. Ekonomi gücünün bütün gelişmelerini kullanmak ve istatistikleri milli ekonomi bakımından değerlendirmek için Milli Konjonktür Enstitüsü kurulacaktır. Kongrede, parti içindeki solcu ve ilerici reformist kanat tasfiye edilmiştir. Görüldüğü gibi CHP'nin yeni programı, devletçilik ilkesinin büyük ölçüde tasfiyesini içermektedir.⁶⁴

1948 yılında İstanbul Tüccar Derneği'nin girişimiyle, İstanbul'da Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Çeşitli meslek grupları, bilim adamları, gazeteciler ve toplumun çeşitli kesiminden insanlar ve Demokrat Parti'nin katıldığı bu kongreye, CHP davet edilmez. Anti devletçi bir girişim olan bu kongre, 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında yapılmıştır. Dönemin ekonomi politikasını yakından takip eden İstanbul Ticaret Derneği Sekreteri Ahmet Hamdi Başar, kongrenin toplanış amacını şöyle dile getirmektedir:⁶⁵ " Türk milleti, tepeden idare edilen ve kendisini idare edenlerin istedikleri ve münasip gördükleri şekiller altında hayatını tanzim eden bir topluluk halinde yaşayamaz. Bugüne kadar tarihi zaruretle ve bir olgunluk devresini vesayet altında yaşamak ihtiyacı ile milleti idare mesuliyetini üzerine alanların iktisadi hayata müdahaleleri belki lazım gelmiştir. Fakat artık bu zaruret geniş ölçüde ortadan kalkmıştır. Onun için, biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bugünkü devletçiliğin geniş ölçüde bir tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hâkim olmasını istiyoruz." Başar'ın bu konuşmasıyla artık devletçiliğin istenmediği, altı çizilerek vurgulanmıştır. Ayrıca İstanbul burjuvazisi, devlet işletmelerinin özel teşebbüse devrini istemektedir.⁶⁶

Celal Bayar da bir konuşma yaparak, CHP'nin devletçi iktisat politikasını eleştirmiştir. DP, liberal bir ekonomi politikasını savunmaktadır ve iktidara geldiğinde devletçiliği tasfiye edeceğini, iktisadi kalkınmada dışa açık, özel teşebbüse dayalı, tarıma öncelik veren bir politika izleyeceğini belirtip devleti alt yapıya yönelteceğini vaat etmektedir. Yapılan konuşma, geniş halk kitlelerince desteklenmiştir. CHP buna karşılık, "yeni devletçilik" adı altında, liberal iktisat politikası uygulanacağını vaat etmiştir. Ayrıca savaş sonrasında, denk bütçe politikası terk edilir. Bütçeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde açık vermesine rağmen onaylanır. Türkiye'nin 1945 dış ticaret borcu 356 milyon lira iken, 1949 sonunda 703 milyon lira olmuştur.⁶⁷ 9 Haziran 1948'de her ne kadar yeni

---

⁶⁴ CHP programında devletçiliği yeniden ele alınışına yönelik detaylı bilgiler için bkz: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 490.1.0.0, Yer no: 1456.40.5; Torun, s. 181.; Şerafettin Turan, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 299.

⁶⁵ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1968, s. 2.

⁶⁶ Boratav, s. 99.; Erik Jan Zürcher, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 316-317.

⁶⁷ Çoşar, *age.*, s. 137

hükümette liberal kişilere yer verilse de hükümet iş yapamaz hale gelmiş ve baskılara dayanamayan Hasan Saka Hükümeti, 15 Ocak 1949'da istifa etmiştir. Bunun üzerine Şemsettin Günaltay yeni hükümeti kurmakla görevlendirilir.⁶⁸

Yukarıdaki açıklanan iç ve dış etkenler, Truman doktrini ve Marshall yardımları, Türkiye'nin ABD kanadında yer alma isteği, devletçi sanayileşme ve müdahaleci ekonomi politikasının eski kararlılıkla uygulanmasına meydan vermemiştir. CHP'nin 1947'den itibaren iktisat politikası konusunda ortaya koyduğu uygulamalar bunun kanıtıdır. 1947 Türkiye İktisat Kalkınma planı, 1948'de yabancı sermayeyi teşvik kararnamesi, özel sektör yardımlarını teşvik etmek için 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, bu konudaki örnekler arasında yer alır. Ancak devletçi uygulamadan tamamen kopmayan CHP, geniş halk kitlelerine ve DP'nin muhalefetine karşı koyamayınca, yukarıdaki bölümde ifade edildiği üzere, Hasan Saka Hükümeti 1949'da istifa etmiştir. 27 yıldır ülke yönetiminin başında bulunan CHP iktidarı, 1950 yılında yapılan seçimlerle iktidardan düşürülmüştür. Liberal görüşleriyle geniş halk kitlelerinin desteğini alan DP, iktidarın başına geçmiş ve devletçilik politikası terk edilmiştir. Bu bağlamda; 1946'da büyüme hızı %31,9 enflasyon %104,6, 1947'de büyüme hızı % 4,2 enflasyon %1,1, 1948'de büyüme hızı%15,6 enflasyon %7,5, 1949'da büyüme hızı %-5,0, enflasyon% 8,0, 1950'de büyüme hızı %9,4 enflasyon %-10,2 olmuştur.⁶⁹ Devletçiliğin son dönemindeki büyüme hızı ve enflasyon oranına ilişkin sayısal verilerden hareketle, CHP'nin savaş sonrası devletçilik uygulamasını terk etmesinin ekonomik buhrana ve daralmalara yol açtığı açıkça ortadadır. Devletçilik ve liberalizm tartışmaları, kuşkusuz ki tek parti iktidarı döneminde de kendini gösterecektir.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte genç Cumhuriyete Osmanlı Devleti'nden ekonomik sorunlar miras kalmıştı. Atatürk, siyasal bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlıkla sağlanacağını çok iyi bilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin çöküşünün yarı sömürge durumundaki ekonomisinden kaynaklandığını çok iyi analiz etmiştir. Bu doğrultuda Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada, 17 Şubat 1923'te Türkiye İktisat Kongresini toplamıştır. Bu kongrede, alt alta sıralanacak maddeler, Türkiye'nin izleyeceği ekonomi politikasına ışık tutmakta ve milli ekonominin temeli atılmaktadır. Böylelikle yabancı işletmelerin millileştirilmesi, anti enflasyonist para politikası, denk bütçe anlayışı, korumacı dış ekonomik ilişkiler, yerel kaynakların etkili kullanılması için "planlı kalkınma" politikası uygulamaya geçirilmiştir. 1923-

⁶⁸ Cemil Koçak, Siyasal Tarih(1923-1950), Sina Akşin(ed.), Türkiye Tarihi, C4, İstanbul, Cem Yayınevi, 2007, s. 189-192.

⁶⁹ Tokgöz, *age.*, s. 134.

1931 yılları devlet müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu bir dönemdir. Ancak 1929 yılı ekonomik buhranı, dış ve iç konjonktür Türkiye'yi dışarıya kapalı ithal ikameci bir devletçilik anlayışına yöneltir. 1931'de devletçilik CHP'nin parti programına girmiş ve bu doğrultuda, I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları hazırlanmıştır. Devlet öncülüğünde gerçekleştirilen sanayileşmeye destek olmak amacıyla Sümerbank kurulmuştur. 1932-1935 yıllarında Türk devrimini farklı yorumlayan Kadro Hareketi "programlı devletçilik" anlayışının uygulanmasını öngörmüştür. Genel hatlarıyla 1930-1938 dönemi dış ticaret açığının olmadığı, kişi başına düşen milli gelirin fazla olduğu bir dönemdir. Tabii burada uygulanan devletçi ve iktisadi programın etkisi büyüktür. Savaş yıllarına bakıldığında Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu iktidarı, Türk iktisat politikasına yön vermiştir. Daha önceki yıllarda uygulanan devletçilik anlayışı bu dönemde de uygulanmaya çalışılmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemişse de ekonomik anlamda büyük sıkıntılar yaşamıştır. Üretimin azaldığı, tüketimin arttığı ortamda enflasyon oranı hızla artmıştır. Üreticiler ve burjuvazi kesim karaborsacılık yoluyla büyük kazançlar elde etmiştir. Hükümet 1940 yılında "Milli Korunma Kanunu" ile ekonomik hayata büyük ölçüde müdahale etmiştir. Savaş yıllarında zenginleşen azınlık kesimi de büyük ölçüde etkileyen Varlık Vergisi 1942'de çıkarılmış, yoğun tepkiler nedeniyle ertesi yıl yürürlükten kaldırılmıştır. 1944'te de zengin çiftçiyi perişan eden Toprak Mahsulleri Vergisiyle de istenilen amaca ulaşılamaz. Savaş sonrası denk bütçe, sağlam para anlayışı terk edilmiştir. 1946 yılından itibaren denk gelmeyen bütçeler Meclis'te onaylanmıştır. Aynı yıl Türk parası devalüe edilmişse de beklenen ihracat gerçekleşmemiştir. CHP'nin izlediği ekonomi politikası, DP'nin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimini takiben Türkiye'nin Batı Bloğuna yönelişi, CHP'nin ekonomi ve politika anlayışına yeni bir bakış açısı getirmesine neden olmuştur. CHP 1946 yılında devletçilik politikasını gözden geçirerek, özel girişime destek veren "yeni devletçilik" görüşünü ortaya atmıştır. 1947 yılında, CHP'nin 7. kurultayında artık "devletçilik" uygulamasına büyük ölçüde son verileceği belirtilmiştir. Özellikle Batı'dan alınan Marshall yardımı ve Truman Doktrini bunun bir kanıtıdır. Özellikle Thomburg, Hiltz ve Barker heyetlerinin raporları, Türkiye'deki devletçilik anlayışının sonunu getirmiştir. 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi, devletçiliğin artık geniş halk kitleleri ve muhalefet tarafından istenmediğinin somut bir göstergesi olmuştur. 1950 yılında devletçiliği benimsemeyen ve istemeyen büyük toprak sahibi çiftçiler ve tüccarlar, liberal ekonomiyi hayata geçirmek isteyen DP'yi iktidara taşımıştır. Sonuç itibarıyla, Atatürk döneminde ivme kazanan devletçilik anlayışı, dış ve iç dinamiklerin etkisiyle DP döneminde çöküşe geçmiştir.

Kaynaklar

Arşivler ve Süreli Yayınlar

a. Arşivler ve Zabıt Cerideleri

- TBMM Zabıt Ceridesi(1940). C8, DVI.
TBMM Zabıt Ceridesi(1942) .C28, DVI.
TBMM Zabıt Ceridesi(1943). C3, D VII.
TC Resmi Gazete(Ocak 1940). no: 4417.
TC Resmi Gazete(Kasım 1942)no: 4305.
TC Resmi Gazete(Haziran 1943) no: 4429.
TC Resmi Gazete(Ocak 1946) no: 4840.
BCA, 490.1.0.0, Yer no: 1456.40.5

b. Gazeteler

Cumhuriyet

Tan

Kitap ve Makaleler

- AHMAD Feroz (2007) *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul.
AKTAR Ayhan (2004) *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikası*, İstanbul, İletişim Yayınları.
AKAR Rıdvan (2000) *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul.
ALTINPARMAK Aytekin (2002) Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi, Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.13.
ARMAOĞLU Fakir (2004) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul.
AVCIOĞLU Doğan (1977) *Türkiye’nin Düzeni*, İstanbul.
AYDEMİR Ş. S. (1964) *İkinci Adam*, C.I.,İstanbul, Remzi Kitapevi.
BAYAR Celal (1986) *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul
BORATAV Korkut (1974) *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
BORATAV Korkut, (Ocak 1977). 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi, *İstanbul, Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*.
BORATAV Korkut (2006) *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara, İmge Yayınları.
BORATAV Korkut (2008) *Türkiye İktisat Tarihi(1908-2007)*, Ankara, İmge Yayınları.
BARUTÇU Faik Ahmet (1977) *Siyasi Anılar*, İstanbul, Milliyet Yayınları.
CHP Programı (1931) İstanbul.
ÇAVDAR Tefik (1999) *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İstanbul.
COŞAR Nevin (2004) *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası, (1926-1950)* Bağlam Yayınları, İstanbul.
DERİN Haldun (1949) *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul.

- EKİNCİ Necdet (1997) *Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, İstanbul.
- EROĞLU Nadir (2007) Atatürk Dönemi İktisat Politikaları, MÜ, *İİBF Dergisi*, C.XXIII, S.2.
- ERHAN Çağrı (1996) Ortaya Çıkış ve Uygulayışıyla Marshall Planı, Ankara, AÜ, *SBF Dergisi*, C.51, S.1-4.
- ERTAN T. Faik (1994) *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- (2010) *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix, Ankara.
- GÜVENİR Murat (2004) *Varlık Vergisi Yıllarında Türkiye Basınında Irkçı ve Milliyetçi Söylemler*, AÜ, SBE, Gazetecilik Bölümü.
- İNAN Afet (1969) *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazmaları*, TTK, Ankara.
- İNAN İbrahim (Ocak 2009) 1923-1960 Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergi, SÜ, *Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya.
- İPEKÇİ Abdi (2004) *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul.
- KEPENEK Yakup (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- KAFAOĞLU Başer (2005) *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KARPAT Kemal (2008) *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara.
- KOÇAK Cemil (2007) *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Sina Akşin(ed.), Türkiye Tarihi, C4, Cem Yayınevi, İstanbul.
- KOÇAK Cemil (1996) *Milli Şef Dönemi*, C II, İstanbul.
- KONGAR Emre (Ocak 1977) Devletçilik ve Günümüzdeki Sorunlar, İstanbul, *Atatürk Dönemi Ekonomi ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*.
- KORALTÜRK Murat (2002) *Türkiye Ekonomisi, (1920-1960)*, C.17, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türk Yayınları, Ankara.
- KURUÇ Bilsay (1988) *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası(1929-1932)*, 1. Cilt, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- KURUÇ Bilsay (1963) *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri: Söylev, Demeç ve Yazılar*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
- LEWIS Bernard (2004) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara.
- ÖKÇÜN Gündüz (1968) *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara.
- ÖKTE Faik (1951) *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul.
- ÖZKAN M. Selçuk Temizer Abidin (Bahar 2009), İki Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/9.
- PAMUK Şevket (2007) *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SERTEL Zekeriya, Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerde Elde Etmelidir?, *Tan*, 15 Nisan 1942.
- SERTEL Zekeriya, Varlık Vergisinin ilk Neticeleri, *Tan*, 18 Aralık, 1942.
- SOMEL Ali (2006) *1930'lardan 1960'lara Geçişte, Devletçilik ve Planlamalı Dönüşüm*, AÜ, SBE, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞAHİN Hüseyin(2002) *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi, Bursa.

- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim (2009) *Uygulamaya Geerirken, Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge yay., İstanbul.
- TEZEL Y. Sezai (1986) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Ankara.
- TORUN Esmā (2002) *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişmelere Yol Açan İ ve Dış Etkenler (1945-1960)*, AÜ, SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TİMUR Taner(2001). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, İmge Yayınları.
- TOKER Metin (1970) *Tek Partiden ok Partiye*, İstanbul.
- TOKER Metin (1990) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, İstanbul.
- TOKGÖZ Erdiç (2007) *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TURAN şerafettin (2000) *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- YAYMAN Hüseyin (2005) *Türkiye’nin İdari Reform Politiki*, A.Ü, SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- ZÜRCHER E. Jan (2009) *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, İletifim Yayınları, İstanbul.